

Az első magyar néprajzi tankönyv

„Ez a régi paraszti műveltség egyszerre volt a legmélyebben nemzeti, öntudatlan makacssággal magyar, hiszen népi multunknak sok-sok századát az ő emlékező makacssága, szívóssága mentette meg, de ugyanakkor lényegében nemzetközi is a szónak tiszta és nemes értelmében: az egész európai multat megszólaltatta. Egyszerre volt hű Európához és a maga magyarságához.“

(Ortutay Gyula)

Mióta a magyar népismeret nemcsak szaktudósok tudományos studiuma, hanem *a magyar lényeg és magyar sors megismerésének minden magyarrá kötelező lelki szükséglete*, a magyar népismeret úttörői mindig azon fáradoztak: hogy válhatna a népi kultúra egy magasabbrendű emberi és magyar kultúra alapjává és szerves részévé; hogyan lehetne a néptudomány értékeinek magatartásformáló erejét a közművelődés és a nevelés munkájába bekapcsolni; hogyan lehetne a XVI. század óta kettészakadt hazai kultúrát a magyarnak maradt népi kultúra harnatával fölfrissítve egységes, sajátosan magyar magaskultúrává építeni. *Kodály Zoltán* a népzene területén látta meg először egy új (valójában ősi) nemzeti kultúra lehetőségét: „*Zenei köztudatunk akkor lesz, — írja (Magyarság Néprajza, IV. 74. lap.) — mikor a nyolcadik millió is magáévá teszi hétmillió magyar zenei érzését, amire ma még idegenkedve néz. Ha nem áll erre az alapra, gyökértelenül hanyódik az egyetemes kultúrában, vagy a nemzetközi félműveltségben. Hogy nemzetté lehessünk, előbb újra meg újra néppé kell lennünk. A hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, míg él a nép, amelynek lelkét kifejezi. S eljön az idő, mikor a művelt réteg a néptől átvett hagyományt új művészi formába öntve újra átadhatja a nemzeti közösségnek, a nemzetté vált népnek.*“

Kodály és *Bartók* művészi inspirációja és csodálatos tehetsége a magyar népzene-t a világ leghíresebb műzenéjévé virágoztatta ki, példát mutatva, hogy a műveltség többi területén is a közös hagyományból, a népkultúrából táplálkozó, a néplélekkel azonosult művészek, írók *egyéni* inspirációja teremthet új magyar kultúrát. Ahhoz azonban, hogy ilyen népi szellemben nevelődhessek egy újabb nemzedék, amelynek művészei nem parancsra, hanem *lelkük spontán kifejeződéseként* megteremtik ezt az új nemzeti klasszicizmust, szükséges, hogy a *köznevelés*, s elsősorban az iskolai nevelés műveltségi élményanyag és legfőképpen *szelleme* a néphagyomány eddig megmentett értékeiből táplálkozzék. *Bálint Sándor* mutatott rá egy nagyobbblékzetű tanulmányában (Néprajz és nevelés. Szeged, 1934.) a *népi humanitás* nevelő értékeire és az iskolai nevelésben való hasznosítására. Hangsúlyozza, hogy a *klasszikus* humanitás túlzott érvényesülése he-

lyett iskoláink nevelő és tanító munkájában számunkra, magyarok számára, akik nem vagyunk az antik népek leszármazottai, sokkal inkább a *népi humanitás* kínálkozik alapvető principium gyanánt s koncentrációs elvül a népi kultúra harmonikus egysége ajánlkozik. Ezért vallja, hogy nem annyira a néprajznak, mint új tantárgynak tanítására (ez nem lenne elég szerves szerinte, i. m. 26. l.), hanem a népi élmény, a kulturális miliő átélésének *minden tárgyban* való következetesen érvényesülő népi elvére, „*népkultúránk irracionális sajátságainak átmentésére*“ (24. l.) van szükség.

Történt kísérlet egy népiségtől áthatott alföldi mezőváros középiskolájában a népi *élményanyag* tanítására is. *Tálas* István mutatott rá (Néprajz és középiskola. A hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor gimnázium 1937/38. tanévi értesítője. Hódmezővásárhely, 1938: 32—50. ll.) a népkultúrának az egyes tantárgyak anyagában való fölhasználására, míg *Bálint* Sándor ismételtén fölhívta a figyelmet a tanítóképzésben hasznosítható folklorisztikai és etnográfiai ismereteinkre (A néprajz és a tanítóképzés. Magyar Tanítóképzés, 1936: 234—241. ll. Tanítóképzésünk reformja és a néprajz. Ethnographia, 1937: 107—114. ll.).

A magyar műveltség népi alapokra építésének legnagyobb szabású tervét 1939-ben, emlékiratában s szinte végrendeletében *Györfly* István, a nagy magyar néprajztudós készítette el (A néphagyomány és a nemzeti művelődés.³ Bp. 1941.). Sorra vette a művelődés minden szektorát és rendre kimutatta, hogyan válhatna a néphagyomány egy új nemzeti műveltség alapjává.

Györfly István végrendelete máig sem teljesült. Különös véletlen azonban, hogy az első lépés e művelődéspolitikai programmal megvalósulása felé, akkor történt, az első néprajzi tankönyv akkor hagyta el a nyomdát, amikor szellemének egyik örököse és művének ismertetője (Néprajz és közműveltség. Magyar Szemle. 1940. XXXVIII: 206—211. ll.), *Ortutay* Gyula lett a magyar művelődés legfőbb öre és irányítója. Igaz, nem ő készítette e könyvet, de nem is elődje: furcsa tréfája eddigi kultúrpolitikánknak, hogy a kultuszminiszter helyett a földművelésügyi miniszter rendelte el a mezőgazdasági középiskolák III. osztályában a magyar néprajz új tantárgyként való tanítását s e rendelet hozta létre az első néprajzi tankönyvet. Ennek az úttörő tennék a jelentőségéről akarunk alább szólni, de még mielőtt tennők, itt fejezzük ki azt a reményünket: *bár az ország első folklorista kultuszminisztere végrehajtana Györfly István elfelejtett művelődéspolitikai munkatervét!*

*

A fölszabadulás után kevéssel részletes tervezetet nyújtottak be illetékes helyen a magyar népismeret tudósai és pártolói a néprajz iskolai tanítása ügyében. A tervezet szerint az iskolai nevelés alsóbb fokán a gyermek közvetlen környezetére, családjára, a községre s a tájra utalnának néprajzi ismeretek (vö.: Tájékozódás és nevelés. Köznevelés. 1947. jan. 15. III: 8—9. ll.),

felsőfokon pedig már az egész magyarság népélete kerülne sorra, sőt lehetővé válna a szomszédos népek megismerése is. (*Manga János: Népi műveltségünk útjain. Köznevelés. (1946. ápr. 1. II. évf. 7. sz. 15. l.) E tervezet Györfly emlékiratának sorsára jutott: válasz máig sem érkezett rá.*

Annál örvedetesebb, hogy a földművelésügyi minisztérium belátta a néprajz tanításának szükségességét és lehetőséget adott arra, hogy az első magyar néprajzi tankönyv az Egyetemi Nyomda ízléses kiállításában ebben az esztendőben már a magyar ifjúság kezébe kerülhetett. A minisztérium a tankönyv megírásával dr. *Balassa Ivánt*, a Nemzeti Múzeum örét s a Magyar Néprajzi Társaság fiatal titkárát bízta meg. *Balassa* — számos néprajzi és népnyelvi munka szerzője — könyvével legyőzte az úttöréssel együttjáró akadályokat.

A könyv szerzője bevezetőjében természetesen megokolja a néprajz tanításának szükségét. A néprajz szerény tárgy, „nem kér helyet mástól, nem akar kiszorítani semmit“, arra azonban igényt tart, hogy a történelem és a kultúra igazi hordozóját, a *népet*, heti néhány órában bemutassa. A magyar parasztság pedig (hiszen ez a könyv elsősorban parasztfiatalok számára készült) „megtudja a néprajz segítségével, hogy azok a munkamódok és eszközök, amelyek a korszerű gazdálkodásban nem megfelelőek, egy valamikor virágzó gazdasági rendszernek a maradványai s ezekhez tudat alatt azért ragaszkodik a nép, volt. Ha ezt tudja a tanult gazda, nem utasít el mindent, ami népi, hanem hasznosítja mindazt a tudást, mely a talaj, időjárás, és munkamódok évszázados helyi ismeretéből szűrődött le. Mindaz pedig, ami a mai gazdasági rendszerben idejét múlta, úgyszólván bekerül tárgyak alakjában a múzeumba, mert az idő kerékét nem szabad, de nem is lehet megállítani.“ A nép szellemi tudását, a folklórt is öntudatosítani kell a magyar parasztságban: *„érezzék és tudják meg, hogy azon a műveltségen kívül, amelynek elemeit az iskolában sajátítják el, van másik műveltségük is, amely apáról-fiúra szállva, az élet minden megnyilatkozásására kiterjed; s hogy ez olyan érték, mellyel a városi lakosság nem rendelkezik. Ha ezt megérik, visszanyerik önértéküket és büszkéek lesznek arra, amit az utóbbi időben szégyelni kezdtek.“*

Balassa könyve — ezt bizonyára az iskolatípus követelte — nagyobb részt az ú. n. „*tárgyi néprajz*“ ismerteire terjeszkedik ki: a „*tárgyi*“ rész 136 lapjával szemben a „*szellemi néprajzra*“ csak alig 53 lap jut. Helyesen magyarázza azonban a szerző a néprajz fogalmának és fölosztásának tárgyalásakor, hogy *„a néprajznak tárgyi és szellemi részre való merev és éles szétválasztása nem szükséges, de nem is lehetséges.“* Mégis, a tudományos kutatómódszer és az előadás rendszere megköveteli azt a régi fölosztást. *Balassa*, aki különben a földművelés néprajzi vonatkozásainak kitűnő ismerője (vö.: *A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. Debrecen. 1940.*), elsősorban a népi mezőgazdasági

ismeretekben jártas. Az általános néprajz-elméleti bevezetés és a magyarság néprajzi csoportjainak ismertetése után eredeti csoportosításban tárgyalja a népi gazdaságtudományt: „*az anyag megszerzése a növényvilágból*” főcím alatt a gyűjtögetést, a földművelést (eke, szántás, vetés, aratás, takarás, nyomtatás, cséplés, a termény elraktározása), a kapásművelést (kukorica, krumpli) és a kertművelést (szőlő, gyümölcs) ismerteti; az *állatvilágból származó anyaggal* a halászat, vadászat, méhészet, állattartás (magyar fajták, nyájak, pásztorszervezet, az állat számontartása, legeltetés, itatás, pásztorépítkezés, pászterművészet) fejezetei foglalkoznak. „*Az anyag átalakítása*” című fejezetet az *élelmezés* és az *emberi test védelme* szempontjai szerint két részben tárgyalja: az edények készítését, a malmok munkáját, a növényi ételeket, tejfeldolgozást, húsételeket, illetve a ruházkodást (kender, gyapjú, bőr feldolgozása, népviselet, haj- és fejviselet, alsó- és felsőruha, lábbeli) és a lakást (telek, kerítés, kapu, település, ház, a ház belseje, gazdasági épületek). Az *anyag szállításával* kapcsolatban a vízi és szárazföldi szállítást ismerteti.

A rövidebbre fogott szellemi részben vázlatosan ismerteti a népnyelvre, népzene, népi táncra, népdalra, népballadára, mondára, mesére, drámái hagyományokra, a népszokásokra (születés, keresztelés, gyermekkor, ifjúkor, házasság, temetkezés) és a népi hitvilágra vonatkozó tudományos kutatások eddigi eredményeit. Befejezésül igen alapos irodalmi tájékoztatót nyújt.

Balassa úttörő munkája forrásmunkáira (elsősorban a Magyarság Néprajzi négy hatalmas kötetére) csak anyagi tekintetben támaszkodhatott: a lényeges kiemelése és közérthető, egyszerű szavakkal, egyszerű mondatokkal való újrafogalmazása egyéni munkája. Úgyesen tette, hogy sok helyen és elég hosszasan idézett az illető szak kutatóinak (Györffy, Szücs Sándor, Madarassy, Szendrey, Solymossy stb.) műveiből: így legalább közvetlenül ezekből is megismer egyet s mást az érdeklődő parasztfiú. Ugy érezzük, stílusa is könnyű; szövegei megtanulásra is *de iskolán kívüli olvasgatásra is* alkalmasak. Néhol azonban, bizonyára a túlzott egyszerűsítés miatt, mondatai kezdetlegeseknek, sőt zavarosaknak tűnnek. Erre és egyéb hibáira Vargyas Lajos kissé erős bírálata (Válasz, 1947. július, II. kötet: 74–77. II.) már rámutatott; e sorok írója e — javítható — hibák helyett elsősorban azt értékeli, hogy az első néprajzi tankönyv megszületett. Hiszen a szerző maga is érzi, hogy könyve bizonyára „*magán viseli az első próbálkozás nehézségeinek bélyegét*” s ezért inti is gyakorlati alkalmazóit, hogy a gyakorlat néhány módosítást követel majd rajta (*mi legjobban szeretnők, ha a folklór-rész tágulna meg valami olyasfélévé, mint Ortutay: Kis magyar néprajza*), azonban a könyvecske alapvető jelentőségén ez nem változtat. Azt is hisszük, hogy a második kiadásban már *osztják* helyett *osztják*, *Ormányság* helyett *Ormányság* kerül; az etnikai csoportok közt *Temesköz*, az irodalomban pedig Temesköz nagy gyűjtőjének, a legnagyobb magyar folk-

loristának, *Kálmány Lajosnak* nevét és műveinek címét is olvassuk. *Csikós Tóth Andrásnak* egyébként kifogástalan rajzai közül csak a túl mesterkéltnek ható *látófa* rajzát véljük megváltoztatandónak. Még jobban kihangsúlyoznánk — *Zsolt Béla* egykori vádjával szemben (hogy t. i. a paraszt egész életében nem használ 500 szónál többet) — a népnyelv kifejezőképességének, a szókincsnek gazdagságát, amelyet — helyesen írja Balassa — *Csüry Bálint Szamosháti Szótárának* húszezer szava és épp a szerző földművelési monografiájának műszókincse bizonyít: Debrecenben a szeker különféle részeit 45 szóval jelölik meg, az ekének pedig 14 különféle részneve van. *A köznyelvet beszélő városi lakosság 4000 szónál nem használ többet, de a legegyszerűbb falusi embernek is ennek legalább a kétszeresére van szüksége!* Meg lehetne talán említeni, hogy a tánc régi magyar neve a *toborzék* volt (ezért volt *toborzó*); rá lehetne mutatni — a különbségek mellett — a népköltészet és műköltészet *lényegbeli* azonosságára (vö: Marót Károly: Népköltészet és műköltészet. Puszták Népe. 1947. évi 2. szám) is; a népdalról szólva néhány dallam (kottástól) is jó lenne, legalább az egyes stílusok illusztrálására; jó lenne azután egy rövid fejezet *a magyar népismeret történetéről* is, főként a magyar néptudomány nagy egyéniségeiről (Berzeviczytól Erdélyin. Krizán, Orbán Balázson, Kálmány Lajoson át Solymossy Sándorig s Viski Károlyig), rámutatva a népi gondolat állandó kettős jelentésére: *egyszerre volt nemzeti* (esztétikai) *s társadalmi* (politikus) *tartalma.* (Vö.: Ortutay: Kis magyar néprajz, 140—166. és 186—195. ll.) A bevezetőnél bővebb tájékoztatás lenne szükséges *a népi kultúra jelentőségéről és előrelátható jövő sorsáról.* Igaz, hogy ebben a kérdésben még nem egyértelmű a magyar néptudomány fölfogása.

*

Balassa úttörő könyvecskéjének ismertetésekor azt kívánjuk, hogy egyrészt e könyvecske egyre tökéletesebbé váló új kiadásai termékenyítsék meg a műveltebb emberré és magyarabb magyarrá lenni akaró magyar parasztfiúság életét, tanítsák őket harcos paraszti és magyar öntudatra, mutassák meg nekik a hagyományokat, amelyeknek gyökerein új kultúrát, új társadalmat, új magyar életet akarunk teremteni; másrészt *reméljük, hogy gimnáziumaink és más szakiskoláink is nemsokára kézhez kapják a maguk népismereti könyvét.* Addig más iskolák is forgathatják az esetleges rendkívüli tárgyként tanított néprajzi óráikon *Ortutay* Kis magyar néprajza mellett, főleg a tárgyi rész alapossága miatt, *Balassa* tan-könyvét; s a szabadművelődés is mint a magyarság néprajzának rövid, summáját, besorolhatja a népkönyvtárak beszerzendő művei közé.

Hiszem, hogy Balassának úttörő műve s főként, ami majd — remélem — utána következik, elősegíti a magyar nép szellemű s így közvetve társadalmi, tehát teljes emberi fölszabadulását, s hozzájárul a magyarság új, közösségi öntudatának kialakulásához.

Péter László